

**Такриз ба автореферати диссертатсияи доктории Мирзозода Садриддин
Хол дар мавзуи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии
осори адабии ӯ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 - Адабиётшиносӣ (10.01.01 - Адабиёти тоҷик,
равобити адабӣ)**

Яке аз вазифаҳои калидӣ ва мубрами адабиётшиносии муосир таҳқиқ, бозёбӣ ва гардиш додани осори адабии классикӣ, ҳамчунин муайяну муаррифӣ намудани симоҳои эҷодкоре мебошад, ки нақши онҳо дар ташаккули тафаккури бадеии миллӣ то ҳанӯз ба таври комил арзёбӣ нагардидааст. Дар шароити густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тағйири низоми арзишҳои фарҳангӣ, рӯй овардан ба мероси хаттии ниёгон на танҳо як иқдоми илмӣ, балки амали худшиносии миллӣ ва таҳкими ҳувияти фарҳангӣ маҳсуб меёбад. Таҷрибаи адабиётшиносии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳатто кашфи як нусхаи хаттӣ, як девон ё рисолаи фаромӯшшуда метавонад дар бознигарию таърихи адабиёт ва ислоҳи бархе аз тасаввуроти устуворгашта нақши ҳалкунанда бозад. Аз ин лиҳоз, дастрас намудани ҳар гуна санади хаттӣ ё матни куҳан, ки аз умқи таърих ба дасти муҳаққиқ мерасад, метавонад дорои аҳамияти бузурги илмӣ бошад. Чунин бозёфтҳо имкон фароҳам меоранд, ки масъалаҳои марбут ба даврабандии адабӣ, равандҳои сабқшиносӣ, таҳаввули анъанаҳои жанрӣ ва таъсири мутақобилаи мактабҳои адабӣ бо далелҳои муътамад баррасӣ гарданд. Аз ин рӯ, омӯзиши осори муаллифоне, ки то имрӯз ба таври шоиста мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд, ҷавобгӯии ниёзҳои воқеии илми адабиётшиносӣ мебошад. Дар ин замина, диссертатсияи мазкур бо ҳадафи муаррифии яке аз адибони баркамоли адабиёти форсии тоҷикӣ Соинуддини Хучандӣ ва таҳқиқи хусусиятҳои ғоявию бадеии осори ӯ таълиф гардидааст. Аҳамияти кор, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки шахсияти эҷодӣ ва мероси адабии ин адиб дар заминаи таҳлили матншиносӣ, баррасии муқоисавӣ ва арзёбии таърихию адабӣ мавриди омӯзиши фарогир қарор гирифтааст. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҷойгоҳ ва саҳми ӯ дар рушди суннатҳои шеърӣ замони худ ва таъсири эҳтимолии ӯ ба равандҳои минбаъдаи адабӣ ба таври асоснок муайян карда шавад.

Мавриди таҳқиқ қарор додани мавзуи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори адабии ӯ» на танҳо як масъалаи хусусии адабиётшиносӣ, балки ғома дар роҳи эҳёи гӯшае аз адабу фарҳанги миллӣ ва равшан сохтани паҳлуҳои камомӯхтаи таърихи маънавии мо мебошад. Зеро таҳлили низоми образҳо, ҷаҳонбинии адиб, унсурҳои сабқӣ ва ҳунари бадеии ӯ барои дарки амиқтари равандҳои ташаккули тафаккури

эстетикӣ ва арзишҳои маънавии ҷомеаи он давра заминаи устувор фароҳам меорад. Ба ин тартиб, таҳқиқи осори Соинуддини Хучандӣ метавонад ҳамчун саҳми муайян дар ғанӣ гардондани хазинаи илми адабиётшиносии тоҷик арзёбӣ шавад ва барои пажӯҳишҳои минбаъда дар самти матншиносӣ, сабкшиносӣ ва таърихи адабиёт заминаи назариявӣю амалиро фароҳам оварад. Аз ин рӯ, мавзуи интиҳобнамудаи унвонҷӯ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими таҳқиқотӣ маҳсуб ёфта, ба самти адабиётшиносӣ ва талаботи шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.00 - Адабиётшиносӣ (10.01.01 - Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ) пурра мутобиқат менамояд. Мазмуну муҳтавои таҳқиқ ба доираи масъалаҳои марбут ба таърихи адабиёт, таҳлили мероси хаттӣ ва баррасии равобити адабӣ ворид гардида, аз лиҳози назариявӣю методологӣ дар ҷорҷӯби меъёрҳои муқарраргардидаи ихтисоси мазкур қарор дорад. Аҳамияти қобили таваҷҷуҳи қори илмӣ унвонҷӯ, пеш аз ҳама, дар фарогирии васеи манобеи адабиву таърихӣ ва муносибати таҳлилӣ ба онҳо таҷассум меёбад. Муҳаққиқ бо таъя ба маводи ғанӣ ва мутааддиде, ки дар тӯли адвори муайян таълиф шудаанд, онҳоро мавриди таҳлил, муқоиса ва таснифи илмӣ қарор додааст. Дар натиҷа, хулосаҳои пешниҳодгардида на бар пояи мулоҳизаҳои умумӣ, балки бар асоси асноду далелҳои муътамад, истинодҳои матнӣ ва баррасии интиқодии манобеъ ба субут расонида шудаанд. Чунин равиши таҳқиқотӣ ба қори мазкур арзиши илмӣ бештар бахшида, онро ҳамчун пажӯҳиши дорои заминаи устувори назариявӣ ва далелии қавӣ муаррифӣ менамояд.

Асрҳои XIII-XIV дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ марҳалаи басо муҳим ва сарнавиштсоз маҳсуб меёбанд. Ин давра, сарфи назар аз таҳаввулоти сиёсӣю иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳуҷумҳои муғул ва паёмадҳои он, бо густариши бисобиқаи андешаи ирфонӣ, камолоти жанрии ғазал, тақомулёбии маснавӣ ва таҳкими пояҳои сабки ироқӣ тавсиф мешавад. Дар ҳамин айём симоҳои барҷастаи адаби форсии тоҷикӣ ба майдони адаб ворид шуда, бо осори гаронмояи худ на танҳо адабиёти мо, балки фарҳанги ҷаҳониро ғанӣ гардониданд. Маҳз осори ин бузургон ба ҳайси намунаҳои олии тафаккури бадеӣ ва ахлоқиву маънавӣ пазируфта шуда, мавриди таваҷҷуҳи густурдаи муҳаққиқон қарор гирифтанд. Аммо тамаркузи беш аз ҳад ба мероси ин ҷеҳраҳои машҳур боис гардид, ки иддае аз адибони ҳамдавра ҳамзамони онҳо, ки ҳарчанд ба пояи шуҳрати умумӣ нарасидаанд, вале дар ташаккули муҳити адабӣ ва рушди анъанаҳои шеърӣ саҳми муайян доштаанд, аз доираи таҳқиқоти фарогир берун монанд. Дар ҳоле ки барои тасвири воқеъбинонаи равандҳои адабии асрҳои миёна на танҳо омӯзиши осори адибони шинохташуда, балки баррасии эҷодиёти намояндагони камомӯхта низ зарур аст. Танҳо

дар ин сурат метавон манзараи мукаммали ҳаракати адабӣ, танаввуи сабкҳо, рақобати эҷодӣ ва сатҳи умумии завқи бадеии давраро барқарор сохт. Имрӯз, ки адабиётшиносии муосир бештар ба масъалаҳои бознигариӣ мерос, матншиносӣ, манбаъшиносӣ ва таҳқиқи чехраҳои камшинохта рӯ овардааст, зарурати омӯзиш ва муаррифии чунин адибон беш аз пеш эҳсос мегардад. Таҳқиқи осори онҳо имкон медиҳад, ки ҷойгоҳашон дар низоми арзишҳои адабӣ дар қиёс бо адибони маъруф муайян гардад, хусусиятҳои инфиродии сабкӣ ва ғоявии онҳо ошкор шавад ва саҳмашон дар рушди суннатҳои адабӣ бо далелҳои мушаххас арзёбӣ гардад.

Дар ҳамин замина, иқдоми Мирзозода Садриддин Хол ҷиҳати таҳқиқ ва муаррифии Соинуддини Хучандӣ аҳамияти вижа касб мекунад. Муаллиф бо ба зимма гирифтани масъулияти баррасии зиндагинома, муҳити адабӣ ва хусусиятҳои ғоявӣ бадеии осори ин адиб, дар амал ба масъалаи муҳимми илмӣ, яъне эҳёи номи як намояндаи камомӯхтаи адабиёти асрҳои XIII-XIV, посух гуфтааст. Навгониӣ кор, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки шахсияти эҷодӣ ва мероси адабии Соинуддини Хучандӣ дар заминаи таҳлили муназзам ва муқоисавӣ бо ҳамасрон баррасӣ шуда, манзалати ӯ дар қиёс бо дигар адибони давр муайян карда мешавад. Бинобар ин, таҳқиқи мазкур на танҳо арзиши муаррифкунӣ дорад, балки ҳамчун талоше барои такмили тасвири илмии равандҳои адабии асрҳои миёна ва ғанӣ гардондани доираи пажӯҳишҳои адабиётшиносии тоҷик қобили арзёбӣ мебошад.

Сохтор ва тарҳи умумии диссертатсияи Мирзозода Садриддин Хол ба талабот ва меъёрҳои муқарраргардидаи таҳияи корҳои докторӣ пурра ҷавобгӯ мебошад. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, 17 ҷисм ва 13 зерҷисм, ҳулола, замимаҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, ҳаҷми умумии он 376 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад. Чунин сохтори муназзам ва мутавозин имкон фароҳам овардааст, ки масъалаҳои мавриди таҳқиқ ба таври пайгирона, марҳила ба марҳила ва дар заминаи мантиқии воҳид баррасӣ гарданд.

Ҳар як боб бо таърифи сарчашмаҳои муътамади таърихӣ адабӣ ва пажӯҳишҳои илмӣ муосир таҳия шуда, бо услуби равану дақиқи илмӣ нигоҳиш ёфтааст. Дар матни рисола саҳеҳи нишон додани маъхазҳо, истинодҳои дақиқ ба манобеи аслий, муҳокимаву баҳсҳои илмӣ ва натиҷагирӣҳои асоснок ба назар мерасанд, ки аз сатҳи баланди омодагии назариявӣ ва фарҳанги таҳқиқотӣ муаллиф гувоҳӣ медиҳанд. Муҳаққиқ дар раванди таҳлил на танҳо ба баёни иттилоот иктифо накарда, балки бо муносибати интиқодӣ ва муқоисавӣ масъалаҳоро мавриди баррасии амиқ қарор додааст. Бобҳои диссертатсия «Авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва адабии

асри Соинуддини Хучандӣ», «Зиндагиномаи Соинуддини Хучандӣ», «Таснифоти жанрӣ ва мероси илмию адабии Соинуддини Хучандӣ», «Сарчашмаҳои фикрӣ ва маърифатии осори Соинуддини Хучандӣ» ва «Сабки осори мансури Соинуддини Хучандӣ» дар пайдарпайии мантиқӣ қарор гирифта, заминаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давра, муҳити ташаккули ҷаҳонбинӣ ва завқи бадеии адиб, бо таъба ба манобеи таърихӣ ва тазкираҳо ҷанбаҳои асосии ҳаёту фаъолияти ӯ, таснифоти жанрии осор ва вижаҳои мероси илмию адабии адиб, саҳми ӯ дар рушди анъанаҳои жанрӣ, сарчашмаҳои фикрӣ, ирфонӣ ва маърифатии осори адиб, робитаи эҷодии ӯ бо ҷараёнҳои маънавии давр, хусусиятҳои сабки осори мансури Соинуддини Хучандӣ таҳлил гардида, ҷанбаҳои услубӣ, забонӣ ва бадеии онҳо бо далелҳои мушаххас шарҳу тавзеҳ меёбанд. Дар маҷмӯъ, сохтори рисола аз муназзамӣ, мутаносибӣ ва риояи пайдарпайии илмӣ бархурдор буда, ба ҳадафу вазифаҳои пешгузоштаи таҳқиқ қомилан мутобиқат мекунад.

Бо вучуди дастовардҳои назаррас ва арзиши илмӣ таҳқиқоти диссертатсионии Мирзозода Садриддин Хол, дар ҷараёни баррасии он баъзе норасоиҳо ва иштибоҳҳои ҷузъӣ низ ба назар мерасанд, ки то ҳаде ба қомолоти шакливу муҳтавои рисола таъсир мегузоранд. Бо дарназардошти ҳамин, ҷиҳати тақмил ва рушди минбаъдаи пажӯҳишҳои муҳаққиқ, ишора ба баъзе мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳои интиқодӣ зарур доништа мешавад:

1. Масъалаи қабул ва таъсири осори Соинуддини Хучандӣ дар давраҳои баъдӣ (таъсирпазирӣ ва таъсиргузорӣ) ба таври алоҳида таҳқиқ нашудааст. Ҷанбаи таҳлили муқоисавии амиқ бо ҳамасрон, ба вижа бо намоёндагони барҷастаи мактаби адабии ҳамзамон (масалан, дар сатҳи сабк, образфаринӣ, низоми рамзҳо ва ҷаҳонбинӣ) метавонад густурдатар анҷом дода шавад. Чунин муқоиса имкон меод, ки манзалати эҷодии адиб дар низоми умумии адабиёти аср равшантар муайян гардад.
2. Масъалаи поэтикаи матн (низомии образҳо, рамзшиносӣ, таҳлили сохтори бадеӣ, унсурҳои баҳоғат ва саноеи бадеӣ) метавонад ба таври муназзамтар ва бо таъба ба равишҳои муносири назарияи адабиёт таҳқиқ шавад. Гарчанде сабки осори мансур то андозае баррасӣ гардидааст, таҳлили фарогири поэтикаи шеър ва ҷаҳонбинии эстетикӣ муаллиф метавонад мавзӯро қомилтар гардонад.
3. Беҳтар мебуд, ки номи баъзе зербобҳо бо риояи талаботи услубӣ илмӣ ва истилоҳоти дақиқи таҳқиқотӣ интихоб мегардиданд. Зеро унвонҳои чун «Илм ва адабиёт», «Манзалати иҷтимоӣ»,

«Ирфон ва тасаввуф», «Фалсафа» бештар хусусияти умумӣ ва тавсифӣ дошта, доираи масъалаи таҳқиқшавандаро мушаххас намесозанд. Дар матни илмӣ унвони зербоб бояд самти таҳлил, объекти баррасӣ ва ҷанбаи мушаххаси масъалаи тадқиқро равшан инъикос намояд. Масалан, ба ҷойи «Илм ва адабиёт» метавон унвоне чун «Инъикоси донишҳои замон дар сохтори ғоявию бадеии осор» ё «Муносибати илм ва бадеият дар эҷодиёти ...» гузошт, ки моҳияти таҳқиқро дақиқтар ифода мекунад. Чунин дақиқсозии унвонҳо сатҳи назариявӣ ва илмӣ диссертатсияро боло бурда, сохтори мантиқӣ ва самти таҳқиқро равшантар месозад.

Аммо бояд таъкид намуд, ки ин камбудҳои ҷузъӣ ба сатҳи умумии илмӣ, қомилӣ ва арзиши таҳқиқ таъсири ҷиддӣ намерасонанд. Ин нуқтаро метавон ба он маънӣ пазируфт, ки эродҳои зикршуда хусусияти ислоҳпазир дошта, бештар ба ҷанбаҳои техникӣ ва такмилталаб марбутанд. Бинобар ин, муаллиф имкони онро дорад, ки зимни идомаи фаъолияти илмӣ худ, аз ҷумла ҳангоми таҳия ва нашри монографияи илмӣ, ин норасоӣҳоро бартараф намуда, матни таҳқиқро боз ҳам мукамалтар гардонад. Автореферати диссертатсияи Мирзозода Садриддин Хол, инчунин мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои соҳавӣ ба таърифи ӯ, муҳтавои асосӣ, натиҷаҳои муҳим ва хулосаҳои бунёдии таҳқиқро ба таври фишурда ва муназзам инъикос менамоянд. Мазмуну сохтори онҳо ба меъёрҳо ва талаботи ҷорӣ таҳияи қорҳои илмӣ мутобиқат дошта, сатҳи омодагии назариявӣ ва методологии муаллифро бозгӯ мебошанд.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ мавриди назар бо ихтисоси интихобнамудаи муҳаққиқ ҳамоҳангии қомил дорад. Мавзӯ, доираи масъалагузорӣ, усулҳои таҳлил ва натиҷаҳои ҳосилшуда дар қорҷӯби талаботи шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.00 - Адабиётшиносӣ (10.01.01 - Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ) қарор гирифта, ба самтҳои муҳими таҳқиқи таърихи адабиёт, таҳлили мероси адабӣ ва баррасии равобити адабӣ мутобиқ мебошанд.

Бо дарназардошти ин ҳама, метавон хулоса намуд, ки диссертатсияи доктории Мирзозода Садриддин Хол дар мавзӯи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори адабии ӯ» ба талаботи бандҳои 31 ва 33-35-и «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021 таҳти № 267 тасдиқ гардидааст, ҷавобгӯ мебошад. Аз ин рӯ, муаллифи он бо дарназардошти сатҳи илмӣ таҳқиқ, навгонӣ ва аҳамияти назариявию амалии натиҷаҳо,

ба дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси
10.01.00 - Адабиётшиносӣ (10.01.01 - Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ)
сазovor арзёбӣ мегардад.

Муқарриз:

Доктори илмҳои филологӣ,
директори Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б.Искандарови Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон

Қаландариён Ҳоким Сафар

«11» феввали соли 2026

Нишонӣ: 736000, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ВКМБ, ш. Хоруғ,
кӯчаи Деҳотӣ 80, х 23.

Е - mail: hokim1976@gmail.com

Тел.: (+992) 93 489 26 26.

«Имзои д.и.ф. Қаландариён Ҳоким Сафарро тасдиқ мекунам»:

Сардори шуъбаи кадрҳои Институти

илмҳои гуманитарии ба номи академик

Б. Искандарови АМИТ

Садоншоев Тохир Музофиршоевич

«11» феввали соли 2026

Нишонӣ: 736000, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ВКМБ, ш. Хоруғ,
кӯчаи Усмон Холдоров, 4

Е - mail: sadonshoev82@mail.ru

Тел.: (+992) 777078296